

*Л. В. Калініна**LYUDMILA V. KALININA*

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Abstract. This article addresses some problems associated with the re-distribution of authority from the central level to the regional level to in the field of education. The main goal of the regional educational system is to provide an individual with quality educational services. In this context, the article examines the accessibility of higher education in Lugansk region particularly. In our opinion, it is necessary to optimise the system of higher education by creating autonomous educational centres each of which would consist of the head university, and a group of branch institutes and colleges.

Перехід людства до нового типу цивілізації- інформаційного суспільства сформував такі пріоритетні напрями розвитку вищої освіти, як гуманізація, гуманітаризація, інноваційність та демократизація. Досягнення українською вищою школою цих об'єктивно зумовлених цілей не можливе без оптимізації існуючої системи управління вищою освітою, перерозподілу повноважень між існуючими рівнями управлінської ієрархії. У цьому сенсі стає все більш актуальною необхідність визначення регіональних концепцій управління вищою школою з точки зору їх соціальної спрямованості, механізмів побудови регіональних освітніх систем тощо. Ця теза була проголошена державною національною програмою «Освіта» («Україна. XXI століття»), в якій визначалося, що демократизація освіти, як один з прин-

ципів реалізації цієї програми, передбачає децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти. У Національній доктрині розвитку освіти також стверджується, що сучасна система управління сферою освіти має обов'язково враховувати регіональні особливості [www.mon.gov.ua].

В останні роки проблемі регіоналізації системи освіти присвячені розробки таких вітчизняних та зарубіжних фахівців – дослідників у галузі освіти, як О. Навроцький, М. Бірюкова, В. Городяненко, Ф. Шерегі та ін. У працях цих та багатьох інших учених, які займаються вивченням означеної проблеми, регіон розглядається як суб'єкт управління, аналізуються можливі механізми побудови структури регіональної системи нею, пропону-

ються концепції системи управління вищої школи, розробляються моделі вертикальної структури управління, досліджується питання надання широким повноважень органам місцевого самоврядування через утворення трирівневої системи вищої освіти, яку становитимуть три підструктури ВНЗ: загальнодержавного, регіонального та локального рівнів відповідно. При цьому зазначається, що ВНЗ останніх двох рівнів повинні орієнтуватися на задовільнення освітянських потреб регіону, зокрема заклади локального рівня повинні мати регіональне підпорядкування та фінансуватися за рахунок місцевого бюджету. Наприклад, О.І. Навроцький виділяє групи ВНЗ загальнодержавного значення з відповідним джерелом фінансування, які «.. в силу високої якості своєї діяльності, завдяки науковим школам, що склалися й отримали широке визнання, тієї ролі, яку вони відіграють у культурному, науковому житті регіонів, міжнародному авторитету і мають скласти основу національної системи вищої освіти» [2, с. 199].

Треба зазначити, що особливості стану ринку праці детермінують споживчий попит в регіоні на вищу, зокрема професійну, освіту. Тому багато уваги приділяється фахівцями необхідності формування такої регіональної системи неперервної освіти, яка спроможна в будь-який період часу задовільнити споживчий попит на вищу професійну освіту. Разом з тим, деякі дослідники не вважають регіоналізацію системи управління і організації вищої школи плідною тенденцією. Аналізуючи наприкінці 90-х рр. минулого століття процес регіоналізації російської освіти, відомий соціолог Ф. Е. Шерегі підкреслював: «..процес регіоналізації... може призвести до

руйнування єдиного освітнього простору, вимивання з освіти загальнозначущих культурних цінностей та елементів знання, перетворення її на утилітарну вузькопрофільну структуру підготовки кадрів, що втрачає головну функцію освіти – розвиток особистості, професійну орієнтацію, базову підготовку для продовження освіти, інтеграцію молодих поколінь у світову культуру. Уникнути такої небезпеки можливо тільки за умови, якщо концепція освіти буде базуватися на державних освітніх стандартах.» [5, с. 11]. Існуючі погляди фахівців на проблему регіоналізації, досвід багатьох розвинутих країн є підставою для розуміння того, що регіональна політика у сфері освіти складна за своєю суттю, оскільки повинна забезпечити збереження єдності освітянського простору з одночасним перенесенням центру ваги розвитку освіти в регіони. Разом з тим, спеціалістами недостатньо уваги приділяється проблемі доступності вищої освіти як одному з напрямів демократизації вищої школи. В той же час ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» одним з пріоритетів державної політики у галузі освіти проголошує принцип її доступності [1, с. 4]. У програмі Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» зазначається, що ефективна гуманітарна політика передбачає існування доброякісної і доступної освіти [www.gab.kiev.ua]. Головною метою функціонування регіональних систем вищої освіти є краще задоволення запитів особистості в освітніх послугах. Тому проблема доступності вищої освіти в окремому регіоні постає сьогодні актуальною і потребує уваги фахівців.

Територіальний розподіл вищих навчальних закладів України характеризується диспропорційністю за по-

казником відношення кількості вищих навчальних закладів до кількості населення. У багатьох регіонах переважна більшість ВНЗ розташована у відносно економічно розвинених столицях регіонів з більш високим рівнем життя населення. Окремі державні ВНЗ, які розташовані в невеликих містах обласного значення, як правило, вузькопрофільовані і створювались для підготовки фахівців певної галузі промисловості або сільського господарства.

Економічна та політична криза 90-х рр. XX ст. призвела до значного соціального розшарування населення. Внаслідок цього загострились соціальні проблеми молоді, зокрема пов'язані з нерівністю можливостей самореалізації у сфері освіти і життєвого самовизначення в цілому.

Треба зазначити, що особливо гостро ця проблема постає в невеликих містах та сільській місцевості, де більшість населення перебуває в тяжкому матеріальному становищі, що суттєво обмежує можливості одержання молоддю вищої освіти. Тому «регіональний фактор» можна виділити в окремий чинник виникнення проблеми доступності вищої освіти. Аналізуючи цю проблему, необхідно підкреслити, що обмеження доступу молоді до вищої освіти стає однією з причин зростаючої молодіжної міграції з невеликих міст та сільської місцевості, падіння рівня загальної культури, посилення криміногенності в регіонах.

Можливо, мережа філій ВНЗ могла б вирішити проблему доступності вищої освіти. Але відсутність чітких нормативно-правових регуляторів цього питання, протиріччя в діючому законодавстві, а також суттєве обмеження можливостей державних ВНЗ для відкриття філій призвели до стрімкого зростання різноманітних відокрем-

лених структурних підрозділів ВНЗ всіх форм власності, що суттєво ускладнило завдання формування цілісних регіональних систем освіти. Так, на початку 2003/2004 навчального року в Україні було зафіксовано понад 410 таких структур, які кваліфікувалися за більш як 10 категоріями (філії, представництва, відділення, факультети, навчальні, навчально-консультаційні центри і т. ін.). У деяких регіонах виникла парадоксальна ситуація: створені відокремлені структурні підрозділи «сторонні» ВНЗ із значним перевищенням дублювали спеціальності, за якими вже здійснюється підготовка місцевими освітянськими закладами. Так, за даними Державної акредитаційної комісії, у травні 2002 р. в Миколаївській області з 11 відокремлених структурних підрозділів 8 здійснювали підготовку за економічними і 3 за правничими напрямами паралельно з 5 місцевими ВНЗ, 3 з яких готували економістів, а 2 – юристів. Необхідно звернути увагу, що на той час на обліку в центрі зайнятості зазначеного регіону було зареєстровано 1819 фахівців з дипломами економічних та правничого напрямів.

Разом з тим, в окремих регіонах посилювалася проблема недоступності вищої освіти. Як приклад можна навести гостроту цієї проблеми в Луганському регіоні, який посідає 6 місце за чисельністю населення. Там проживає близько 2500 тис. чоловік [3, с. 103]. Система вищої освіти Луганської області представлена 8 ВНЗ, з яких тільки один – Донбаський гірничо-металургійний інститут – базується на території області в м. Алчевську. Луганщина – один з тих регіонів України, де особливо гостро відчуваються соціальні наслідки реструктуризації економіки, зокрема вугільної галузі. Наприкінці

90-х рр. минулого століття в області були закриті 37 шахт, внаслідок чого втратили роботу 34 тис. чоловік [4, с.174]. Шахти закривались передовсім в окремо розташованих шахтарських селищах, де вони виконували не тільки господарські, а й численні соціальні функції. Таким чином, тисячі мешканців шахтарських селищ та містечок опинилися в тяжкому матеріальному становищі, що суттєво обмежило можливості місцевої молоді щодо одержання вищої освіти.

Суттєвим кроком у тимчасовому вирішенні цієї проблеми була організація Харківським національним університетом ім. В. Н. Каразіна заочної (за місцем проживання) форми навчання, яка діє з 1999 р. Студентам різних регіонів було запропоновано широкий спектр спеціальностей. Станом на 01.09.2004 р. серед студентів такої форми навчання 40 % склали жителі Луганської області.

У 2004 р. нами було проведено дослідження серед студентів заочної (за місцем проживання) форми навчання (n=578). Одним з його завдань було виявлення мотивів обрання саме такої форми навчання. Більшість з опитаних на Луганщині (74 %) мотивують свій вступ на заочну (за місцем проживання) форму навчання Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна тим, що така форма дає можливість одержувати вищу освіту, не виїжджаючи з рідного міста. Вивчення матеріального становища опитаних довело, що більше третини студентів (36 %) можна віднести до категорії «бідних». На запитання «Як би Ви оцінили своє матеріальне становище?», вони відповіли, що «вся заробітна платня витрачається на продукти харчування та придбання необхідних недорогих речей». При цьому майже

половина з них (47 %) не спробували вступити на навчання в будь-який вищий навчальний заклад в іншому місті саме з матеріальних причин. Треба зазначити, що, окрім матеріального фактора, проблема доступності вищої освіти посилюється відсутністю місцевих вищих навчальних закладів, які б пропонували абітурієнтам необхідні спеціальності. Так, на запитання «Чи є у Вашому місті інші вищі навчальні заклади, привабливі для Вас?», 83 % студентів відповіли «ні».

Одним із способів вирішення проблеми доступності вищої освіти є дистанційне навчання. Сьогодні держава приділяє багато уваги розвитку цієї форми навчання. В той же час ще незначна кількість населення України має доступ до мережі Інтернет, більшість із них – жителі великих міст. Тому не випадково на питання, «Чи користуєтесь Ви мережею Інтернет?», 87 % опитаних студентів відповіли «ні», з яких 75 % пояснюють це «відсутністю загальнодоступних центрів інтернет-послуг». З тих, що мають доступ до мережі Інтернет (13,5 %), частина користується ним на роботі (68 %), але більшість (78 %) не задоволені якістю таких послуг.

Наведені дані підтверджують, що, незважаючи на всі позитивні зміни, які відбуваються сьогодні у сфері освіти України, досить велику кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (330 діючих академій, університетів, інститутів), існує регіональна проблема доступності доброякісної вищої освіти, зокрема класичної університетської освіти. Вирішення цього питання не можливе без упровадження державних програм підтримки молоді з невеликих міст та сільської місцевості через збільшення державного замовлення у ВНЗ. Необхідна

оптимізація мережі вищих навчальних закладів з метою створення «великих університетів» з автономними правами – регіональних корпорацій, які об'єднували б базовий університет, групу галузевих вищих навчальних за-

кладів, коледжі. На базі таких центрів можливе створення регіональних наукових центрів, технопарків, технополісів, здійснення підготовки та перепідготовки спеціалістів для потреб регіону.

-
- 1 Закон України «Про вищу освіту» // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – С. 1 43.
 - 2 Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Харків, 2000. – 240 с.
 - 3 Луганська область у цифрах: Короткий стат. довідник 2003. – Луганськ, 2004. – 158 с.
 - 4 Регіональний портрет України // Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2003. – 336 с.
 - 5 Шереги Ф. Е., Харчева В. Г., Сериков В. В. Социология образования: прикладной аспект. – М., 1997. – 300 с.

Подано до редакції 26.04.2005 р.